

Parnasszus, 1999. 4. sz. Tél

Túl mindenben

BAKA ISTVÁN: TAVASZVÉG

„Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.”

JÓZSEF ATTILA: Íme, hát megleltem hazámat...

Utolsó, még életében megjelent verseskötete, a *November angyalához* után még öt verset publikált Baka István különböző folyóiratokban. A *Tájkép fohással* című, posztumusz gyűjteményes kötetének tartalomjegyzékét még ő állította össze; ebben az öt vers közül négy szerepelt. (A *Sellő-szonett*et a kiadó sorolta be az *Új versek-ciklusba*¹, színvonalát tekintve teljes joggal.) Ha a később előkerült két töredéket – *Sztyepan Pehotnij feltámadása*, *Délután. Nyár* – is számításba vesszük, Baka István a *November angyalához* kéziratának lezárása – feltehetőleg 1995 februárja-márciusa – és 1995 szeptemberében bekövetkezett halála között hét verset írt. (Itt most eltekintettem a Szív Lacikához írott, a szerző szerint még nem teljesen kész gyermekverstől, valamint a *Tájkép fohással* új versei közé sorolt *Rapszodiától*, amely valószínűleg az *1990-es évek elején született*.)

E hét mű közül szoros motivikus kapcsolat van három vers között; keletkezésük időrendjének feltehetőleg megfelel a gyűjteményes kötet sorrendje: Sellő-szonett, Március, Tavaszvég. Mindhárom vers kiemelkedő darabja Baka István költészetének. A *Tavaszvég* pedig kivételes remekmű. Az alábbiakban ezt az állítást próbálom igazolni, azaz arra vagyok kíváncsi, milyen hatástényezők emelik ki e művet Baka István kései versei közül.

Tavaszvég

Nem is tudom már ősz van vagy tavasz van
úgy bújkálok magamban mint a gazban
gyomok közt érzem otthonabb magam
mert ami volt oly régen odavan

hogy még a száraz ág csörgése is
s a babacsörgő bennem összecsörren

vödörbe kerülök ki most csöbörben
tengődöm mindegy tudom magam is

fuldoklom itt vagy ott akár a hal
kit közegéből más szűkebb közegbe
horgász rántott ki vagy maga az Úr

mindegy akárcsak én ő sem tanul
a sorsából és tátog-tátog egyre
míg hangtalan versébe belehal

Kosztolányi Dezső írta a *Szeptember végén* kapcsán: egyes „versek (...) azonnal visszhangot keltenek a kortársakban, szavaik jelképpé válnak, (...) betűik lüktetnek, lélekzenek, szervesen fejlődnek, ők maguk pedig, amint mulnak az esztendő, a szó szoros értelmében növekednek, szépülnek, mélyülnek, olyan élettani törvény szerint, melynek nincs határa.”² Azt hiszem, ez az *áhítat*, ahogy ebben Petőfi híres verséről beszél, és persze magának a versnek a hatása nem csak a Petőfiről írott esszéiben, de a *Szeptemberi áhítat* megírásakor is ott munkált Kosztolányiban. Szó sincs persze másolásról; a *Szeptemberi áhítat* úgy is olvasható, mint a *Szeptember végén* ellenverse. Ellenverse a szerkesztésben: Petőfi szigorúan szerkesztett, a párhuzamokat-ellentéteket szimmetrikusan változó nyolcsoros versszakaihoz³ képest Kosztolányi változatos sorszámú, rapszodikus strófái mint a fordított tükörkép viszonyulnak; a Petőfi-vers *fenséges* hangnemű, Kosztolányié elragadtatottabb, szertelenebb *áhítatot* fejezi ki minden ízével. Ellenverse a szemléletében is: Petőfi a jövőt faggatja, Kosztolányi a *pillanatot* szeretné megragadni („Állj meg, te óra és dőlj össze, naptár”). Közös viszont bennük az indulat, a szenvedély kifejezése ritmikai eszközökkel: Petőfi spondaikus felütéssel és a páratlan sorokban csonkalábra kifutó „ideges” anapesztusaival rokon indíttatású a Kosztolányi-vers zaklatott, túlhabzó rímelése.

Remekmű mind a kettő; de nem ezért hoztam szóba őket a *Tavaszeveg* kapcsán. Rokonságuk ennél mélyebb is, rejtettebb is. Itt nem segít a címben az évszak (ami Kosztolányi esetében, meglehet, utalás a Petőfi-versre), hiszen tavaszról van szó. Igaz, a „vég” esetleg a Petőfi-verset idézi; s talán ez a legszembetűnőbb közös vonás a három versben: a közelgő vég lehelete. Végig ott érezni

Nagy Gábor

Kosztolányi sorai mögött is: úgy emeli, tornássza fel magát előle, a csüggedtség, a halálra-szántság állapotából az önkívületbe: „ne hagyj, ne hagyj el, szeptemberi nap, / most, amikor úgy lángolsz, mint a fáklya / s szememből az önkívület kicsap, / emelj magadhoz. Föl-föl, még ez egyszer, / halál fölé, a régi romokon, / segíts nekem, szeptember, ne eressz el...” Az élni-akarás dacossága hasonló itt a Petőfi makacsságához („Még akkor is, ott is, örökre szeret!”). Baka István költői énje azonban mintha odaadná magát a pusztulásnak: rezignált, komor, lemondó.

Ez a komorság átszüremlik az évszak – tavaszvég – jelentéskörébe is. A vers reflexív első sora visszautal Baka másik kései versére, amely valószínűleg közvetlenül a *Tavaszbég* előtt keletkezett, a *Márciusra* s annak jellegzetességére: az évszakok hagyományos konnotációjának megváltoztatására, kifordítására. A *Március* kezdő soraiban Baka egy korábbi versét, az *Esős tavaszt* idézi⁴: „Borul, kiderül, de oly égi közönnyel, / a szürke, a kék ugyanazt / nedvedzi: hideg szeme bár teli könnyel, / részvételen itt a tavasz.” A *Március* mást bont ki a kezdő sorokból, mint amit a cím alapján várnánk: a *március*, a tavasz az újjászületés, az élet diadalának toposza. Szigeti Lajos Sándor már a *Tűzbe vetett evangélium* két verse (*Tavaszdal, Sátán és Isten foglya*) kapcsán észrevette, hogy „tudatosan ellentmond a költő a konvencióknak, amikor a megújulás képzetét hordozó motívumok (tavasz, hajnal, reggel) nem az eredeti jelentésükben szerepelnek, hanem annak épp a fordítottjával”⁵. Baka István tavasz-verseit a tél hidege járja át s szüntelen zuhog az eső: „Hóvirágok, ti vízbe fúló / szájából villanó fogak” – kezdődik a *Tavaszdal*, s így folytatódik: „E földön Isten mellkasán / leomló sodronyong a zápor”. Az *Esős tavasz* már címével sejteti a tavasz nem hagyományos értelmezését, „őszies” jellegét (párverse az *Őszi esőzés*). „Hetek óta esik, hetek óta / csukaszürke az ég” – festi fel a sötét hátteret a nyitány. A *Márciusban* is az „őszies” tavasz díszletei érzékeltetik a végleges reményvesztettséget: „Zord március ez: a virága a sárból / nyílt – bár lila, sárga, fehér –; / de fellege, lengve, akárha a fátyol, / gyászával a nyárig elér.”

Az évszakok megzavarodásának, egybefolyásának érzetét fogalmazza meg a *Tavaszbég* is – immár nem áttételesen, hanem közvetlen reflexióval: „Nem is tudom már ősz van vagy tavasz van”.

A reflexivitás mindvégig jellemző a műre, a verset – s így persze

az oktávát – indító „Nem is tudom már” kifejezésére az oktávát záró „tudom magam is” rímel, keretet alkotva mintegy. Jellegzetes módon a „tudom” súlyosabb értékvesztést sugall a tagadó formánál: a lemondás itt már végletes és végleges. A keret ironiája, hogy a „nem is tudom” és a „tudom magam is” ellentétes szerkezetét nem indokolja semmilyen állapotváltozás a lírai alany helyzetében: a „mindegy” egykedvűsége ural mindent.

A reflexív, lemondó, elégikus dikció nem vezet a lírai alany esetleg csapongó, szétszórt gondolatfűzéséhez, a Baka-vers itt is megőrzi hagyományos strukturáltságát, hűen a költő ars poéticájához, melyről maga a költő így nyilatkozott: „... bennem is megvan az az igény, hogy a világot egységben és harmonikusan lássam. Ez az igény fejeződik ki abban, hogy igyekszem szigorúan szerkeszteni, mivel a vers a valóság helyére lépő valóság is, amelynek éppen olyan megszerkesztettnek kell lennie, mint amilyen megszervezettséget feltételezünk a világról. (...) Ezért választok tárgyul mindig egy látványt, s e látvány minden elemének megkeresem a megfelelőjét a verset sugalló életérzés vagy élettény elemeivel. (...) Persze, ez a módszer ilyen tisztán ritkán érvényesül, de arra mindig vigyázok, hogy a kiindulásul szolgáló látványba ne keverjek oda nem illő, az alapmetaforától idegen képi elemeket. (...) Én nem egymás mellé rakom a képeket, nem egy gondolatsort illusztrálok velük, hanem a versnek nem csak képi, hanem gondolati központját is jelentő alapmetafora minden lehetőségét igyekszem kibontani.”⁶ A metaforát Baka István is interakciós természetűként értelmezi: a viszonyító és viszonyított nem oltják ki egymást, különállásukat, önállóságukat közös jegyeik ellenére is megőrzik. A versek centruma az alapmetafora, a vers képi és gondolati magja.

E vers alapmetaforája a *hal* kettősképe. A vers egyéb képi elemei ugyan nem idegenek ettől, ám a koherencia a Baka-verstől megszokottnál, látszólag, lazább, a koherenciát biztosító költői eszközök rejtettebbek, kevésbé kirajzoltak a kontúrjai. Nézzük meg a *Tűzbe vetett evangélium* egy versén, hogy mire gondolok. Így hangzik a *November* első versszaka:

A fonnyadó falevelek,
mint öregasszony-ajkak.
Szétgurult olvasószemek
a réteken a varjak.

Nagy Gábor

A táj emberi formát ölt, s az öregasszony képéből bomlik ki logikusan a vers szakrális sugallatú alapmetaforája:

Fönn templomboltozat az ég,
a felhő Isten árnya.
Görnyed a novemberi rét
bokrok alázatába.

Az utolsó versszak első két sora visszakapcsol a kiinduló képhez, új energiával feltöltve azt, s az utolsó két sor, szintén az első versszak utolsó soraihoz kötődve, új minőségbe emeli a vers teljes képi világát, ám az előzőek sugallta hangulatból következő minőségbe, a földi és az égi szférát összekapcsoló *halál* képét felvillantva metaforizáltan:

Imát motyognak levelek:
elfonnyadt, ráncos ajkak.
Megalvadt vércsomók utak
ereiben a varjak.

A *Tavaszeveg* kiinduló képéből, a tavaszi erdős – de legalábbis szárazföldi – táj elemeiből látszólag nem következhet logikusan az alapmetafora, hiszen a hálnak a víz a természetes közege. A táj persze jellegzetes belső táj: „úgy bújkálok magamban mint a gazban”. A gaz asszociálja a gyomok képét, amelyek közt a költői én – egy remek nyelvi leleménnyel – „otthonabb” érzi magát – hogy mihez képest, azt nem fejtí ki, s ez az egész verset jellemző sajátosság: nem nevez meg a megjelenített értékvesztett világgal szembeállítható, pozitívan értelmezhető világot; ez lehetne talán a múlt („mert ami volt oly régen odavan”), a második versszak azonban még az ártatlan csecsemő létállapotát is megfosztja minden értékétől azáltal, hogy összemossa azt a halál metaforájával: „a száraz ág csörgése is / s a babacsörgő bennem összecsrören”. Ez a két sor félreismerhetetlenül utal József Attila *Talán eltűnök hirtelen...* c. versére, amelyben szintén megjelenik mind a gyermeki lét, mind a halál tárgyiasító metaforája:

Már bimbós gyermek-testemet
szem-maró füstön száritottam.

Bánat szedi szét eszemet,
ha megtudom, mire jutottam.

(...)

Ifjúságom, e zöld vadont
szabadnak hittem és öröknek
és most könnyezve hallgatom,
a száraz ágak hogy zörögnek.

Oly szoros a két vers közötti kapcsolat, hogy joggal feltételezhető: a „gyomok közt érzem otthonabb magam” csonka hasonlítása éppen innen: a József Attila-versből egészíthető ki, mégpedig az *ifjúság zöld vadonjával*, tehát ahhoz képest érzi a Baka-vers lírai alanya – keserű irónia ez – otthon(os)abb(an) magát a gyomok közt.

Az oktáva harmadik sora meglepenti az olvasót: ez az a pont, ahol Baka a korábbi versépítkezéshez képest, úgy látszik, lazábban szerkeszt, a képzettársítás nem tűnik logikusnak. A „csöbörből vödörbe” köznyelvi szólást felhasználva a vödör kettősképébe egy ironikus menny-metaforát sűrít, ám itt még nem világos, hogy a jellegzetesen szárazföldi képsík milyen okból vált át a vizek szférájába.

A szextett első tercínája adja meg erre a magyarázatot a „szűkebb közegbe” rántott hal képével. A szárazra vetett hal képzetét társítja saját létállapotához. Csak míg a hal természetes életteréből kerül a számára halált jelentő szárazföldre, addig a költői én csöbörből vödörbe kerül, azaz már eddig is „(be)lakhatatlan” térben fuldokolt. (Innen látható, milyen keserű irónia rejlik az „otthonabb” szabálytalan középfok-jelében.) A közegtől függetlenül s akár csecsemőként és emberként, akár halként egyetlen bizonyosság van: a halál. Így hallhatja „egybe” a vers a száraz ág és a babacsörgő hangját, így ér össze egymással a szárazföldi és a vízi szféra; így úsztathatta át a költői én a tudatát egy partra rántott haléba, megfogalmazva a mindkettejükre érvényes tapasztalatot: „mindegy akárcsak én ő sem tanul / sorsából”.

Más összefüggésben, de a *Sellő-szonett*ben is a földi és vízi szféra összekapcsolódása figyelhető meg. Ott a két szféra már a nyitóképben együtt jelenik meg: „Ültem a hínáros ártéri tó / homokos

Nagy Gábor

partján sihederkorom / delén". A Szekszárd környéki ártéri tavak minduntalan visszatérnek – a szekszárdi születésű – Baka István verseiben. A *Sellő-szonett*ben a víz, a tó a szerelmi beavatódás szférája: „egy sellő odaúszik / majd hozzám s zöld hínárszagú ölével / vesszómre ül s míg elszámolnék húszig / eltűnik ám megáldott már a kéjjel”. E beavatódáshoz a bűn és bűntudat képzetei kapcsolódnak: „olykor megér akármily drága árat // fizetem érte életem egészét / hogy viszonzzam sellő-ölelését / vízmélyi mégis földi szenvedéllyel”. A víz és a föld: a mitikus-titokzatos és az anyagszerű, esendő emberi szférája kapcsolódik össze a zárlatban. A *Tavaszeveg* a létezés e két szféráját úgy mossa össze, hogy mindkettőt megfosztja szakralitásától. Mindkét szféra a kudarc egy-egy példája: nincs már olyan létmód, amely többnek bizonyulna tengődésnél.

Az oktáva reflexív szövegrészek tükrözésével alkotott önmagába visszatérő, körszerű formát; a tercinában ugyanez a „fuldoklom – belehal” igék szinonim jelentése és szintén tükrözésszerű elhelyezése révén valósul meg, megerősítve a hal 1 (főnév) – (bele)hal 2 (ige) azonos alakú szavak tiszta rímként való – több soron át késleltetett – összezsindítésével. A tükrözés: tükröződés, akárha a víz felületén. A vízi szféra így nem más, mint a földi szféra tükröződése.

Ha a vers alapmetaforáját, a *halat* Krisztus-szimbólumként értelmezzük – amire okot ad az első tercina zárlata („horgász rántott ki vagy maga az Úr”) –, akkor a *Tavaszeveg* a megváltatlanság, megváltathatlanság verseként is olvasható: a hiába tátogó hal – mint a hiába prédikáló Krisztus blaszfémikus metaforája – az egész világ végső, menthetetlen romlottságára utal. (A világnak a Sátán, a Rossz által működtetett káoszként való felfogása figyelhető meg Baka több korai versében is – pl. *Sátán és Isten foglya*, *Körvadászat*, *A Nagy Vadász* stb.)

Az itt felvázolt struktúrát még összetettebbé teszi, ha megvizsgáljuk további szövegek közötti kapcsolatait. Szigeti Lajos Sándor szerint a *Zöld napsütés hintált...* c. József Attila-vers „még a gyerekkorinál is korábbi időszakot idéz meg: nem más, mint a lehetetlen megfogalmazása, egy olyan állapot leírása, amelyről az akkor még csupán ösztönlényként élő ember nem tud semmit. Ez pedig nem más, mint a születés pillanatát megelőző, az anyaméhbeli állapot.”⁷ Idézzük ehhez az említett vers egy részletét:

a fényes ég, a csipke víz pólyája testemen,
bölcsőbe fekvé ringtam ott, behúnyva két szemem

Baka István versében talán e vers zárata is ott munkál:

Usztam, vagy usztam volna, ám úgy értem partot ott
hogy vert a hullám s végül egy hatalmas kidobott

A hal képzete tehát felidézi Baka versében a „babacsörgő” motívuma által már sugallt csecsemő-képet is, mely több szálon kapcsolódik a halhoz: egyrészt a „tátog-tátog” ige révén, másrészt mert a csecsemő szintén egy vizes közegből – ahol előtte szinte halként élt – születik a világra, a „szűkebb közegbe”, amely – a vers képrendszere szerint – éppoly kegyetlen és idegen számára, mint a halnak a szárazföld. A világra jött csecsemő első „feladata” lenne a sírás. A Baka-vers hal-csecsemőjének azonban nem sikerül sírnia, csak „hangtalan” tátog, amelybe – természetesen, hisz sírnia kellene – „belehal”.

Így válik a születés pillanata a halál pillanatává; születés és halál e rejtett egybejátszása pedig visszautal a vers indító soraihoz, melyek ősz és tavasz képzetét mossák össze.

A születés és halál „egybeúsztatott” ellentétét idézi az utolsó sor egy oxymoronja is, a „hangtalan vers”. Ez az önreflexív kép a *hal* metafora újraértelmezésére is készlet. Mind a csecsemő, mind a hal jellemző igéje volt, mint láttuk, a „tátog”. Ez a tátogás tér vissza ebben az oxymoronban, még sűrűbbre fonva a szerkezet hálóját. Ha a „vers”-et énekelt vagy mondott szöveggé értelmessük, valóban csak tátogás lehet a „hangtalan vers”. Felfoghatjuk azonban úgy is, hogy a „hangtalan vers” – az írás. A vers írása, az az alkotói tevékenység, amely bár „szólás”, kommunikáció, de hangtalan; vagy az a művészi eredmény, amely (vissz)hangtalan, észrevétlen marad. Így vonja be a vers az ontológiai síkba, születés és halál, kezdet és vég összemosódásának síkjába a művészi önértelmezést is, hiábavalónak minősítve a művészi erőfeszítést, hisz az is – akárcsak a születés – egyetlen irányba visz: a halálba.

Amit Petőfi Sándor e feledhetetlen csendülésű sorral fejezett ki: „Elhull a virág, eliramlik az élet...”, azt Baka István úgy módosítja, hogy kiiktatja az élet és halál közti bármily rövid, iramlásnyi időt is a két végpont közül. Még az a pillanat sem fér már közéjük, ami az

Nagy Gábor

önkívület pillanata Kosztolányi *Szeptemberi áhítatában*, s amit korábbi verseiben Baka is megidézett, *Egy csepp mézért* könnyörögve („Hadd ízleljem utolszor azt a mézet / A múltó édes evilági létet / Egy csöppbe pillanatba sűrűsödve”); s a túlvilágon sem lehet vigaszra, mint a *Szeptember végént* író Petőfi, vagy korábban Baka is a *Kegyelmi záradék* lázas víziójában („a fájdalom túlpártján várt az éden / nagyapám udvara tenyérmeleg / nyárvégi nap a tornác hűvösében”).

A *Tavaszbég* egyrészt a szövevényes motivikus szerkesztés, másrészt a rejtett szövegköziség változatai révén a kompozíció kontúrjait elmosódottabbá, mindig újraolvashatóvá teszi. Feltűnő, hogy ez a *Tavaszbég* a manapság többnyire elcsépeltnék, kiüresedettnek tartott évszakverset mily sokrétűen újítja meg: egyrészt a költői hagyományt újraolvastva – s itt az említetteken kívül gondoljunk József Attila utolsó versére, amely a végleges lemondás kifejezését szintén az évszak-szimbolikában találja meg –, másrészt erőteljes művészi invencióval. E vers Baka István egyik legtitokzatosabb és legkeserűbb alkotása; az emberi létezés szélső pontjait, születés és halál pillanatát, alkotás és feladás gesztusát egy utolsó, lemondóan csüggedt hangban fellobbantó csodálatos *elégia*, amit a csecsemő-halnak – a lét(ezés) zálogaként – hangosan kellene sírnia-mondania, megcáfolva mind e vers zárlatát, mind Baka István tragikus személyes sorsát.

¹Lásd Csordás Gábor jegyzetét in: Baka István: *Tájkép fohással*. Jelenkor Kiadó, 1996. 327.

²Kosztolányi Dezső: *Petőfi Sándor* 3. in: uő: *Lenni, vagy nem lenni*. Kairosz Kiadó, é. n. (az 1961-es kiadás hasonmás kiadása) 213.

³vö. Kosztolányi i. m. 219.

⁴A három vers kapcsolatára már Fried István is utalt in: uő: *Baka István „Számadása”*. Tiszatáj, 1996/9. ill. in: uő: *Árnyak közt mulandó árny*. Tiszatáj Könyvek, 1999. 161.

⁵Szigeti Lajos Sándor: *Baka István indulásáról és istenkereséséről*. In: uő: *Evangélium és esztétikum*. Széphalom Könyvműhely, 1996. 62.

⁶„Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl”. *Beszélgetés Baka Istvánnal* (Vescsernyés Imre). Tiszatáj, 1986/4. 31.

⁷Szigeti Lajos Sándor: *Modern hagyomány*. Lord Kiadó, 1995. 117.